

Wikipedia – mindenki enciklopédiája

A *Wikipedia* 2001 elején keletkezett, és kezdetben csak angol nyelven létezett. Fokozatosan alakultak ki különböző nyelvű változatai, és 2004 őszére már 194 nyelven volt elérhető. A Wikipedia olyan nyitott enciklopédia, amelynek tartalmát szabad forrásként önkéntesek alakítják, és az egész világon hozzáférhetővé teszik. Az elnevezés a *wiki* és *enciklopédia* szavak összevonásával keletkezett. A wiki szó olyan weboldalakat vagy más hipertext forrásokat takar, ahol lehetővé teszik a használok számára a tartalmi közreműködést.

A projekt célja az volt, hogy olyan globális, bővíthető tartalmú enciklopédia jöjjön létre, amely teljességgel hiteles információkat közvetít. Az enciklopédia tartalmát a GNU Szabad Dokumentációs Licenc szabályai koordinálják, amely bárki számára lehetővé teszi a licenc alapján a szabad hozzáférést, terjesztést, átalakítást, másolást. A kötetlenség ellenére létezik néhány alapelv, amely a Wikipedia alkotóit összehangolja. Ez arra ösztönzi a szerzőket, hogy az enciklopédia szócikkei a lehető legnagyobb mértékben elfogulatlanok és semlegesek legyenek. A fogalmi egységesítést nem tartalmi előírásokkal, hanem elsősorban vitákkal, vitaforumok működtetésével lehet megvalósítani. A szócikkeket lehetőség szerint szöveges formában, a lehető legegyszerűbb leírásokkal célzerű létrehozni.

A projektet a szabad tartalmú elektronikus források szolgáltatására létrehozott *Wikimedia Alapítvány* közhasznú szervezetként irányítja. A Wikipedia mellett más projektek is tartoznak a szervezethez: a *Wiktionary* – szótár és teaurusz, a *Wikibooks* – szabad hozzáférésű könyvek és kéziratok gyűjteménye, a *Wikiquote* – idézetgyűjtemény, a *Wikisource* – szabad hozzáférésű dokumentumokat tartalmaz, a *Meta-Wiki* pedig a Wikimedia összes projektjének koordinátora.

A szócikkek szerkezete egyszerű, és gazdag hipertext kapcsolatokat tartalmaz, amelyek további információkhoz vezetnek a Wikipedia keretén belül vagy külső források mentén. A témák többségét azonos minta alapján és fokozatosan dolgozzák fel.

A Wikipediában hagyományosan kétféle módszerrel kereshetünk. A bal oldali menü listájában teljes szövegű keresést végezhetünk, vagy böngészhetünk a szócikkek között. Az enciklopédiát Google és Yahoo böngészők segítségével is teljességében elérhetjük.

A Wikipedia nem tökéletes enciklopédia, sok hibát és bizonytalanságot tartalmaz. Lehet, hogy a nyitott tartalmi szerkesztésmód az anarchia bizonyos formájához vezethet, de ezzel együtt határozottan érdekes a projekt, mindenképpen ajánlott benne a keresés, esetleg a tartalmában való közreműködés is. Legnagyobb problémája a működéséhez szükséges anyagi források megteremtése, bár üzemeltetési költségei csekélyek. A költségekhez ajándékozás, adományozás útján lehet hozzájárulni. A másik fő probléma az aktualitás kérdése. Ebből a szempontból a Wikipedia nem hasonlítható össze a speciális hírcsatornákkal, hiszen többnyire olyan szócikkekkel bővül, amelyek használói és alkotói körét érdeklik. Legnagyobb előnye, hogy ingyen áll a használok rendelkezésére.

A Wikipedia biztató jövővel kecsegtető, kiegészítő internetes tájékoztató könyvtári forrásunk lehet. Hároméves története és fokozatos bővülése sikerét tanúsítja, amely azon is alapul, hogy egyre kereskedelmibbé váló világunkban a gondolatokhoz való szabad hozzáférést nyújtja.

/KOLESÁR, Peter: *Wikipedia – encyklopédia s otvoreným obsahom pre všetkých*. = Knižnica, 5. köt. 9. sz. 2004. p. 481./

(Prókai Margit)

Digitális jogkezelő rendszerek használata dokumentumküldő szolgálatoknál

Az elektronikus dokumentumszolgáltatás (*Electronic document delivery = EDD*) viszonylag új jelenség a hagyományos dokumentumellátás és a könyvtárközi kölcsönzés világában. Az EDD azt jelenti, hogy elektronikus úton gyorsan, akár azon-

nal is rendelkezésre áll egy saját, megtartható példány a kívánt anyagból – rendszerint folyóirat-cikkből. Ez az eljárás nagyon népszerű a felhasználók körében, akik így könnyen juthatnak a helyileg nem elérhető cikkek példányaihoz. Ugyanezért

nem szeretik a kiadók. Szerintük ez lehetővé teszi a könyvtáraknak, hogy töröljék előfizetéseiket, ehelyett dokumentumszállítókra és más könyvtárakra támaszkodjanak. A vita az utóbbi időkben felerősödött, mivel a dokumentumellátásban az EDD szerepe nő.

Az EDD ellenőrzésének egyik módja lehet, hogy az átadott fájlokra biztonsági jelzést helyeznek el. Ezt nevezik digitális jogkezelésnek. A következőkben az ilyen rendszerek használatának háttéréről lesz szó, és bevezetéséről az egyik nagy dokumentumszállítónál.

A digitális jogkezelés

A digitális jogkezelés (*Digital rights management = DRM*) elnevezéssel azokat a technikai védelmi eszközöket illetik, amelyekkel a tartalmat veszik körül. Ez rendszerint valamilyen titkosítást és a hozzáférés ellenőrzését jelenti. Az engedély nélküli hozzáférés megakadályozásával együtt a tartalom felhasználásának korlátozása is megvalósítható. Ez lehet a készíthető másolatok számának korlátozása, a fájl másolhatóságának, vagy a hozzáférés hosszának korlátozása, illetve a tartalom „kivágásának és beillesztésének” megengedése vagy tiltása. Többféle rendszert fejlesztettek ki, amellyel digitális tartalmakat – főként elektronikus könyveket – védenek. Ezeknél a felhasználó a megfelelő szoftver letöltése után hozzájut az elektronikus könyvhöz és annak különféle felhasználási módjaihoz. Ezek gyakran hasonlítanak a hagyományos könyvtári kölcsönzéshez, pl. meghatározható az elektronikus könyv elérhetőségének időtartama, és a könyv továbbadható más felhasználónak.

A DRM bevezetésének okai

A nagy angol dokumentumszállítók mind ugyanazon okból vezették be biztonságos dokumentumszolgáltatási rendszereiket: ha ilyen rendszereik nem lennének, nem kapnának engedélyt a kiadótól a dokumentumok szállítására. Ez furcsának tűnhet a kiadók részéről, akik szinte mindnyájan korlátlan hozzáférést engednek előfizetőiknek – sőt sima fizető vevőiknek is – az online kiadásukban elérhető anyagaikhoz, de nem szívesen engednek hasonló hozzáférést a dokumentumszolgáltatók számára. Ennek az az oka, hogy:

- a kiadóknak nincs közvetlen ellenőrzési lehetőségük, amikor harmadik személyen keresztül történik a szállítás;
- attól tartanak, hogy ezáltal nem megfelelő felhasználás történhet;
- attól tartanak, hogy ezáltal csökken az előfizetőik száma.

A British Library és az elektronikus dokumentumok szállítása

A British Library (BL) több rendszert is kipróbált az évek során. 2003-ban a másolórendszerek fejlesztése során szkennerekre cserélték a fénymásoló gépeket. Bár ezeket alapvetően nyomtatott anyagok előállítására használják, lehetővé vált a gyűjtemény bármely darabjának elektronikus dokumentumként való szállítása is, ha a megfelelő jogokat megszerezték. Ehhez meg kellett egyezni az egyes kiadókkal, illetve az őket az Egyesült Királyság területén képviselő ügynökséggel (Copyright Licensing Agency = CLA).

A kiválasztott rendszer

A BL hosszan kísérletezett a DRM alapon működő biztonsági rendszerekkel, amelyek közül az elsők ellen mindig ugyanaz a három kifogás merült fel: túl drágák voltak, vagy túl bonyolultak, vagy nem működtek megfelelően. 2002-ben a BL – az Elsevierrel szoros együttműködésben – kidolgozott egy rendszert, amely ipari szabvánnyá válhat. Az Adobe Content Server és eBook Reader rendszerét választották, amely alkalmas volt a meglévő PDF fájlok titkosítására, és többféle biztonsági szint kialakítását tette lehetővé. Kiindulásként a következő paramétereket választották:

- A fájl csak azon a gépen használható, amelyikre letöltötték.
- Csak egy példány nyomtatható.
- A cikk megtekintése és mentése csak korlátozott ideig lehetséges. (Az időtartam attól függ, hogy szkennelésről vagy digitális eredetiről van szó.)
- Továbbküldés és másolatkészítés ki van zárva.
- Megjegyzések és élőbeszéd alakítás meg van engedve.

A rendszer felhasználói számára másik előny volt az ismert és jó hírű szoftvercég által ingyenesen szállított Adobe szoftver. Sok más rendszer működik kis cégek által szállított plug-in szoftverekkel.

Az Adobe a sok felhasználónál meglévő Adobe Reader 6-os verziójába integrálta az eBook Readert, így legtöbbször nem volt szükség külön szoftver telepítésére.

Jobbnak látszott, ha a BL szerveréről a felhasználó kéri le a dokumentumot, mert így az e-mailben küldhető fájlmeéret és a közbenső tűzfalak problémája kezelhetőbb volt. A felhasználó számára azonban csak a BL belső rendszere kínál közvetlen online hozzáférést.

A belső rendszeren szereplő listáról (folyóiratok tartalomjegyzékei) a felhasználó keresheti meg és választhatja ki azt a dokumentumot, amelynek szállítását kéri. A BL-nek szerződése van néhány kiadóval online folyóirataik tárolására és felhasználására, és ez magában foglalja a dokumentum szállításának jogát is (a bibliográfia mellett kis ikon mutatja az azonnali letölthetőséget). Ha ezeket kéri, a fájlt titkosítják az Adobe Content Serverrel, és az letöltve olvasható az Adobe Readerrel.

Papírfórmátumban tárolt dokumentumok esetében a DRM másként valósul meg. Szkenelés után a fájlt titkosítják, és egy szerveren tárolják. A megrendelő ezután egy e-mailt kap, amely tartalmazza a dokumentumhoz kapcsolódó linket. Mivel a biztonsági rendszer csak a linket megnyitó személynek teszi lehetővé a letöltést, fontos, hogy a linket más, mint a megrendelő ne nyissa meg (az esetleges közreműködő se). Előnyös, hogy a szkennelt fájlokat és a digitális eredeteket is ugyanúgy kezeli a rendszer.

A rendszer a gyakorlatban

A rendszer 2002 decembere óta működik a belső felhasználók számára. Mivel eleinte az elérhető dokumentumok száma nem volt nagy, az érdeklődés sem volt számottevő. Az Adobe 2003. júniusi áttérése az eBook Reader szoftverről az Adobe Reader 6-os verziójára sem volt problémamentes. Egy évvel később azonban a felhasználás már jelentősen megnőtt, és a dokumentumszállítás kb. 5%-a a biztonsági rendszeren keresztül történik.

Vannak még megoldandó kérdések, pl.:

- Némely intézményi felhasználók nem szívesen álltak át az Adobe Reader legutóbbi verziójára.

- Azok a felhasználók, akik dokumentummegrendeléseket közvetítenek, szeretnének valamilyen közbenső fájlellenőrzést a megrendelőnek való továbbítás előtt, amit a rendszer jelenleg nem tesz lehetővé.
- Voltak problémák az Adobe Reader 6 jogosításiával.

Összefoglalás

Bár még korai messzemenő következtetéseket levonni, a BL számára a rendszer mégis sikeresnek tűnik. A fő probléma az, hogy a rendszer biztonsága túl jó, nem teszi lehetővé a fájlok közbenső ellenőrzését. Kérdés, hogy szükséges-e ilyen fokú biztonság a dokumentumellátáshoz. A tudósok közötti információcserének megvannak a maga szokásos, bizalomra épülő csatornái. A DRM rendszereinek bizalmat nélkülöző esetei pl. a különféle fájlcsereletések, vagy az internetről való tömeges letöltések.

Tudományos irodalom kiadásánál nagy szerepe van az azonosíthatóságnak, az autentikus tartalomnak és a megfelelő információforrások fenntartásának. Ha ez a rendszer sérül, az egész tudományos életet fenyegeti veszély. Mondhatnánk, hogy a stabil tudományos környezetben nincs szükség DRM-re. Ha mégis, akkor ez az igény nem a szállítóktól, hanem a felhasználóktól ered.

Paradigmaváltás a szerzői jogban: a másfél évszázados rendszer, amely a jogosultak (szerzők és általuk jogosított felhasználók) kizárólagos jogaira épült, átadja a helyét az információhoz való hozzáférés jogának. Ennek a jognak a gyakorlási formája a DRM. Csak az a baj vele, hogy ha technikailag tökéletesre csiszolják, akkor nem tud szelektív lenni: a jogos felhasználókat („műélvezőket”) sem engedi a tartalomhoz férni. Amíg a szerző és a művet befogadó között az iparos (pl. kiadó) állt, az uralta a terjesztést, a piacot, és a saját döntése szerint vitte a művet ide-oda. Ha az iparost kiiktatják – mert technikailag nincs már rá szükség –, akkor valóban csak a DRM marad a szerző és a „műélvező” között, ami viszont ha jó, akkor hermetikusan zár. Annak aztán hiába jönnek a tudósok közötti bizalommal. – A ref.

/BRAID, Andrew: The use of a digital rights management system in a document supply service. = *Interlending & Document Supply*, 32. köt. 3. sz. 2004. p. 189–191./

(Mann Judit)